

Тема 7-8. Структура уроку критичного мислення

1. Структура та сценарії базових уроків розвитку критичного мислення.
2. Структура компетентнісно орієнтованого уроку для розвитку критичного мислення. Реконструювання традиційного в урок розвитку критичного мислення.
3. Зв'язок методів з частинами уроку
4. Середовище на уроці розвитку критичного мислення.

1. Структура та сценарії базових уроків розвитку критичного мислення.

Кожний базовий урок має ілюструвати викладання для досягнення різних цілей у навчанні.

Перший базовий урок — **Вивчення інформації на основі тексту.**

Другий базовий урок — **Розуміння оповідного тексту.**

Третій базовий урок — **Кооперативне навчання.**

Четвертий базовий урок — **Проведення дискусії.**

П'ятий базовий урок — **Пишемо й досліджуємо.**

Шостий базовий урок — **Пишемо, щоб переконати.**

Сьомий базовий урок — **Розуміння аргументів.**

Восьмий базовий урок — **Критичне слухання.**

Структура базових уроків включає такі частини:

1) Фаза актуалізації

2) Фаза побудови знань

3) Фаза консолідації

Фаза актуалізації

Насамперед зазначимо — кожен урок починається з фази **актуалізації** (передбачення), під час якої педагог спрямовує учнів на те, щоб вони думали над темою, яку починають вивчати, і ставили запитання.

Фаза **актуалізації** має на меті:

- актуалізувати («оживити») в пам'яті учнів уже наявні знання;
- неформальним шляхом оцінити те, що вони вже знають (у тому числі їхні помилкові уявлення чи ідеї);
- встановити мету навчання;
- зосередити увагу учнів на темі;
- представити контекст для того, щоб вони зрозуміли нові ідеї.

Фаза побудови знань

Після такого початку уроку вчитель підводить учнів до формулювання запитань, пошуку, осмислення матеріалу, відповідей на попередні запитання, визначення нових запитань і намагання відповісти на них.

Ця фаза відбувається в основній частині уроку й має на меті:

- порівняти очікування учнів із тим, що вивчається;
- переглянути очікування та висловити нові;
- виявити основні моменти;

- відстежити процеси мислення (перебіг думок учнів);
- зробити висновки й узагальнення матеріалу;
- поєднати зміст уроку з особистим досвідом учнів;
- поставити запитання до вивченого на уроці матеріалу.

Фаза консолідації

Коли учні зрозуміли ідеї уроку, до того як урок буде закінчено, необхідно переходити до наступної фази. Учитель спонукає учнів відрефлексувати те, про що дізналися, та запитали себе, що це означає для них, як це змінює їхні попередні уявлення, зрештою, як вони зможуть це використовувати.

Фаза має на меті:

- узагальнити основні ідеї;
- інтерпретувати визначені ідеї;
- обмінятися думками;
- виявити особисте ставлення;
- апробувати ці ідеї;
- оцінити, як відбувається процес навчання;
- поставити додаткові запитання.

Зразки уроків: Технології розвитку критичного мислення учнів / А. Кроуфорд, В. Саул, С. Метьюз, Д. Макінстер; наук. ред., передм. О. І. Пометун. Київ: Вид_во «Плеяди», 2008. 220 с.

2. Структура компетентнісно орієнтованого уроку для розвитку критичного мислення. Реконструювання традиційного в урок розвитку критичного мислення

Однією з найважливіших стадій переходу до технології розвитку критичного мислення учнів буде внесення системних змін в організацію навчання на уроках. Міжпредметна технологія проведення компетентнісно орієнтованого уроку залежно від предметного наповнення і дидактичних завдань уроку може набувати різних характеристик (тип уроку: набуття нових знань чи формування умінь тощо; зміст: математичний, природознавчий, мовно-літературний тощо).

Структура такого уроку передбачає три основні частини – вступну, основну та підсумкову.

Вступна частина уроку (зазвичай до 5 % часу), яку в технології розвитку критичного мислення почасти називають *викликом*, є етапом актуалізації опорних знань і уявлень учнів та мотивації їх до навчання.

Під *актуалізацією* розуміємо необхідність поживавлення в пам'яті учнів опорних знань та життєвих уявлень, які треба лише «дістати» з їхньої довготривалої пам'яті.

Слово «актуалізація» підказує, що необхідно зробити щось актуальним, потрібним на час цього уроку. Опорними такі знання учнів є тому, що на них, як на фундаменті, опорі, будуються наступні знання, оскільки наше мислення

асоціативне. Це надважливо з психологічного погляду, адже знання стають міцнішими й більш осмисленими, якщо їх отримують у контексті того, що людина вже знає та розуміє. І навпаки, інформація швидко втрачається, якщо її запропонували учню без контексту або без зв'язку з тими знаннями, які в нього були.

Крім того, таке звернення до вже засвоєного матеріалу підвищує увагу учнів до теми, проблеми, будить їхню зацікавленість (а що нового я можу дізнатися з цього приводу?), тобто виконує мотиваційну функцію.

Мотивація до навчальної діяльності – це друге завдання вступної частини уроку.

Оскільки більшість учителів швидше за все чули від учнів «Навіщо мені потрібно вчити вашу / ваш... (назва будь-якого предмета)», то важливість цього завдання безсумнівна. Діти мають усвідомити потрібність, персональну значущість того, чого можна навчитися на конкретному уроці.

Отже, на цьому етапі методи й завдання, які пропонуємо учням, сприяють тому, щоб вони разом з учителем:

- освіжили наявні в них знання, уявлення, уміння, пов'язані з опрацьовуваною темою;
- провели інвентаризацію цих знань і уявлень (у тому числі помилкових);
- зосередили увагу на новій темі;
- створили контекст для сприйняття нових ідей;
- сформуvalи позитивне ставлення, зацікавленість до процесу навчання.

Під час цього етапу, як і протягом усього уроку, важливо, щоб учитель говорив якомога менше, а давав слово учням. Роль учителя полягає в тому, щоб виступати провідником, стимулюючи учнів до роздумів, уважно вислуховуючи їхні міркування. Процес активного пригадування того, що вони знають з опрацьовуваної теми, змушує їх аналізувати власні знання й уявлення. Це дає змогу визначити рівень власних знань і уявлень, до яких можуть бути долучені нові. Спеціальними методами, що сприяють розв'язанню цих завдань, окрім запитань учителя, можуть бути кластер, асоціативний куш, мозковий штурм тощо.

Наприкінці вступної частини уроку вчитель має оголосити, представити тему уроку та очікувані навчальні результати. Це стимулює усвідомлення учнями власних цілей навчання, допомагає розумінню змісту їхньої діяльності, тобто того, що вони мають досягти в результаті уроку й що від них очікує вчитель.

Формулювання очікуваних результатів уроку (по суті це те, що ми традиційно називаємо дидактичною метою уроку і що входить як складник у план-конспект уроку) є іншим, аніж ми можемо побачити в більшості методичних чи дидактичних посібників. Оскільки це принциповий момент компетентісно орієнтованого навчання, розглянемо його ґрунтовніше.

Щоб сприяти успішному навчанню учнів, формулювання результатів уроку має відповідати таким вимогам:

- висвітлювати результати діяльності учнів, а не вчителя, і починатися словами: «Після цього уроку учні зможуть...»;

- чітко показувати рівень навчальних досягнень, який очікується в результаті уроку, та передбачати: обсяг і рівень засвоєння знань; обсяг і рівень розвитку навичок й умінь; розвиток (формування) емоційно-ціннісної сфери учня, яка забезпечує формування переконань, характеру, вплив на поведінку тощо. Останній компонент навчальних результатів, до якого можна прагнути на окремому уроці, це визначення, усвідомлення або формування емоційно наповненого ставлення учнів до тих явищ, подій, процесів, які вивчаються на уроці;

- бути конкретним і вимірюваним, тобто щоб вам було зрозуміло, як перевірити і виміряти результати після їх досягнення. Наприклад, якщо після уроку учні вмітимуть «пояснювати суть явища та наводити приклади подібних явищ», це легко перевірити й виміряти в балах, врахувавши, зокрема, точність і повноту пояснення і кількість наведених прикладів. А от перевірити очікуваний результат «після уроку учні зможуть визначати вагу демократії» вчителю буде складно, і це є антиприкладом формулювання;

- бути коротким, яким й абсолютно зрозумілим і для учнів, і для вчителя, і для батьків учнів, і для інших учителів, і для директора школи або завуча, який має перевіряти, чи досягнув ваш урок очікуваних результатів;

- нарешті, оскільки мова йде про розвиток критичного мислення учнів, результати уроку мають передбачати просування учнів на шляху опанування мисленнєвих операцій високого рівня.

Отже, результати мають бути сформульовані за допомогою формули «Після цього уроку учні зможуть...» та відповідних дієслів, наприклад:

- *знання*: пояснювати, визначати, характеризувати, порівнювати, відрізняти тощо;

- *уміння й навички*: дискутувати, аргументувати думку, оцінювати, аналізувати тощо;

- *ставлення*: сформулювати та висловлювати власне ставлення, пояснювати своє ставлення.

Залежно від типу уроку формулюємо 2–4 результати на знання, 2–3 результати на уміння і навички та 1–2 на ставлення.

Таким чином, формулювання результатів учителем під час проєктування уроку є обов'язковою і важливою процедурою. У пропонуваній моделі навчання це необхідно, оскільки побудувати технологію навчання неможливо без чіткого визначення дидактичних завдань. Правильно сформульовані, а потім досягнені результати – 90 % вашого успіху.

Утім, досягти результатів у цій моделі ми можемо, лише залучивши учнів до діяльності. Вони теж мають розуміти, для чого прийшли на урок, до чого їм треба прагнути і як перевірятимуть їхні досягнення. Еталонною є ситуація, коли після вашого уроку учень не тільки знає, розуміє те, чого він досягнув, а й те, чого він хотів би, мав би досягти на наступному уроці з вашого предмета, чого він взагалі хоче від вас і предмета для свого життя.

Для того, щоб почати з учнями спільний рух до результатів навчання, у цій частині уроку потрібно:

- назвати тему уроку або попросити когось з учнів прочитати її;

- якщо назва теми містить нові слова або проблемні питання, звернути на це увагу учнів;

- оголосити очікувані результати усно або за вашим записом на дошці, зробленим заздалегідь; пояснити необхідне, якщо мова йде про нові поняття, способи діяльності тощо (мені хотілося б, щоб після цього уроку ви змогли...);

- нагадати учням, що наприкінці уроку ви перевірятимете їх, наскільки вони досягли таких результатів. Якщо це важливо, треба також пояснити учням, як ви оцінюватимете їхні досягнення.

Після такого початку уроку вчитель організовує активну діяльність учнів з дослідження, осмислення матеріалу, пошуку відповідей на раніше поставлені запитання, постановки нових запитань і пошуку відповідей на них, що складає основну частину уроку (до 75–80 % часу уроку).

Головним завданням цієї частини уроку є конструювання учнями знань і навичок, формування власного ставлення до теми.

На цьому етапі уроку учні з допомогою вчителя:

- порівнюють свої очікування з тим, що їм пропонують вивчити;
- ставлять запитання щодо нового змісту;
- експериментують, пробують зробити щось з того, чого навчаються, на практиці, виходячи з наявних у них уявлень, знань, умінь незалежно від того, чи є вони достатніми;

- аналізують отриманий досвід;
- переглядають свої очікування й висловлюють нові;
- виявляють головне, осмислюють теоретичні ідеї, концепції;
- відстежують хід власних думок;
- роблять висновки щодо змісту матеріалу;
- пов'язують зміст уроку з особистим досвідом;
- відпрацьовують уміння і стратегії мислення.

У пропонованій технології побудови уроку, коли учень долучається до сприйняття нової інформації або ідей у процесі читання тексту, перегляду відео, прослуховування лекції вчителя, він вчиться відстежувати своє розуміння нового й не ігнорувати прогалини в ньому, записуючи у вигляді запитань те, що не зрозумів, щоб з'ясувати в майбутньому.

Серед ефективних методів цієї частини уроку: читання в парах й узагальнення в парах, читання з визначенням опорних слів, читання з маркуванням та ін.

Подальше відпрацювання, осмислення й закріплення учнями нових знань і способів діяльності (друга частина цього етапу) відбувається за допомогою різноманітних методів і прийомів організації активної самостійної роботи учнів. Ефективними тут будуть різні види дискусій і обговорень, тонкі й товсті запитання та ін.

Обов'язковими є два елементи розвитку критичного мислення – індивідуальний пошук учнів та обмін ідеями в групах чи загальному колі, причому особистий пошук мусить неодмінно передувати обміну думками.

Коли учні зрозуміли ідеї уроку й виконали вправи для формування / розвитку вмінь, слід перейти до підсумкової частини уроку (до 10 % часу

уроку). Її завдання – узагальнення, систематизація (але не відтворення!) того, що учні вивчали, і рефлексія учнів щодо процесу й результатів навчальної діяльності.

Третій етап уроку – найважливіша фаза для розвитку критичного мислення, що є рефлексивним за своєю природою. Необхідно, щоб учні подумали про те, що вони дізналися, чого навчилися, запитали себе, що це для них означає, як це змінює їхнє бачення і як вони можуть це використовувати.

На цьому етапі учні разом з учителем:

- узагальнюють та інтерпретують основні ідеї уроку;
- обмінюються думками та висловлюють особисте ставлення до окремих положень матеріалу чи уроку загалом;
- оцінюють набуті знання й уміння та отримують оцінку вчителя;
- ставлять перед собою додаткові запитання;
- планують застосування вивченого.

У цій частині уроку учні вдосконалюють важливе вміння – резюмувати інформацію, викладати складні ідеї, передавати почуття й уявлення кількома словами, зіставляти нову інформацію зі своїми сталими уявленнями, тобто свідомо пов'язувати нове з уже відомим. Методами розвитку критичного мислення на цьому етапі можуть бути сенквейн, бортовий журнал, дискусія, шкала думок та ін.

Отже, технологічність уроку забезпечується його алгоритмізованою структурою і методикою її реалізації. Як зауважено вище, така структура передбачає його побудову з трьох основних частин – ВСТУПНОЇ, ОСНОВНОЇ ТА ПІДСУМКОВОЇ. Коротко покажемо цю теорію, систематизувавши її у таблицю.

Структура уроку в технології розвитку критичного мислення

Частина уроку	Завдання	Сенс завдань	Необхідний час
ВСТУПНА	1. Актуалізація	1) Пожвавлення в пам'яті учнів опорних, пов'язаних з новою темою знань та життєвих уявлень, які треба «дістати» з довготривалої пам'яті.	До 5–7 хв. (якщо не передбачена перевірка домашнього завдання)
	2. Мотивація	2) Усвідомлення учнями потреби в пізнанні, персональної значущості нової теми, інтересу до неї.	
	3. Тема, очікувані результати	3) Оголошення нової теми та результатів, яких ми очікуємо від учнів (і перевірять) наприкінці уроку.	
ОСНОВНА	Конструювання учнями знань і навичок, формування власного ставлення до теми	Активна діяльність учнів з дослідження, осмислення матеріалу, пошуку відповідей на раніше поставлені запитання, формулювання нових запитань і пошуку відповідей на них, відпрацювання вмінь і стратегій мислення*.	До 27–35 хв. (з 45 хвилин уроку)
ПІДСУМКОВА	Узагальнення й систематизація учнями отриманої інформації.	Учні разом з учителем узагальнюють та інтерпретують основні ідеї уроку; обмінюються думками та висловлюють особисте ставлення до окремих положень матеріалу чи уроку в цілому, оцінюють набуті знання й уміння; ставлять собі додаткові запитання; планують застосування вивченого.	До 10 хв.
	Рефлексія	Алгоритм дій учителя й учнів такий: узагальнення та систематизація засвоєного; оцінювання та самооцінювання; рефлексія.	

3. Зв'язок методів з частинами уроку

Лише за умови правильного розуміння і використання потенціалу кожної частини уроку можна оптимально відібрати методи. Ігнорування цього породжує багато помилок у практиці вчителів. Адже вибір методів навчання з інструментарію технології розвитку критичного мислення залежить від завдань тієї чи іншої частини уроку.

Певні методи багатofункціональні – їх застосовують у різних частинах уроку, а деякі – лише в одній. Проілюструємо це таблицею.

Розподіл методів розвитку критичного мислення згідно з частинами уроку

Частина уроку	Методи	Примітки
ВСТУПНА	<ul style="list-style-type: none"> • кластер • бортовий журнал • дерево передбачень • асоціативний куш • таблиця «З-Х-Д» (знаємо – хочемо дізнатися – дізналися): перша і друга колонки • мозковий штурм • робота в парах • кошик ідей та ін. 	<p>Методи цієї частини передбачають завдання, що потребують щонайменше часу для виконання. Не передбачають коментування чи виправлення помилок учнів; іноді (як «З-Х-Д») лише починаються в цій частині.</p>
ОСНОВНА	<ul style="list-style-type: none"> • формулювання визначення поняття через найближчий рід та вид • читання в парах й узагальнення в парах • читання з позначками • картографування тексту чи інформації (майндмепінг) • опорні слова • карта понять • бортовий журнал • Т-таблиця • концептуальна таблиця та ін. 	<p>Названі методи оптимальні для першого етапу цієї частини уроку: читання й узагальнення в парах, формулювання, визначення поняття, усі методи роботи з текстом та ін.</p>
ОСНОВНА	<ul style="list-style-type: none"> • тонкі й товсті запитання • дискусія • робота в парах та малих групах • займи позицію • кубування • коло ідей • ПРЕС • запитаймо одне одного • кластер • навчаючи вчуся • запитай в автора • таблиця «З-Х-Д» (знаємо – хочемо дізнатися – дізналися): третя колонка та узагальнення • дискусія та ін. 	<p>Решта методів – для другого етапу, адже вимагають від учнів ознайомлення з матеріалом: кубування, ПРЕС та ін.</p>
ПІДСУМКОВА	<ul style="list-style-type: none"> • сенквейн • ПМЦ (плюс – мінус – цікаво) • обговорення в загальному колі • аркуші самооцінювання • подвійний щоденник • лінія оцінювання та ін. 	<p>На цьому етапі, окрім названих, використовують також методи само- та взаємооцінювання, як-от: мішень, одне слово, смайлики та ін.</p>

Що треба враховувати, обираючи методи для уроку

Досвідчений учитель має чималий набір інструментів, тож вибір того чи іншого методу потребує врахування кількох чинників.

1. Характер матеріалу й результатів, які вчитель хоче отримати, – знання, уміння чи ставлення. Якщо ви очікуєте від учнів засвоєння знань, то вам підійдуть методи повторення: опитування, тести, взаємоперевірка,

перечитування / перегляд тощо; якщо розвитку вмінь – потрібно організувати діяльність, у якій учні вправлятимуться, щоб сформувати або розвинути те чи інше вміння; а от формування ставлень учнів потребує дискусії, обговорення, постановки дилем або спірних запитань та ін.

2. Готовність учнів до інтерактивної взаємодії – роботи в парах, зміни партнерів зі спілкування, виконання завдання в команді, дотримання правил та ін. Така готовність не виникає автоматично, а формується поступово. Починати її розвивати в учнів потрібно якомога раніше з невеличких і нескладних форм взаємодії (робота в парах, потім у трійках), ретельно пояснюючи учням послідовність дій. А після завершення обов'язково слід організувати обговорення успіхів та невдач цієї діяльності.

3. Ваш стиль викладання. Метод має бути комфортним саме для вас. Наприклад, якщо для вас контроль менш значущий, оберіть варіант розширеної взаємодії учнів, коли вони працюють самостійно більшу частину уроку, не презентуючи проміжні результати роботи. І навпаки, якщо ви надаєте перевагу контролю, варто використовувати більш структуровані методи навчання, стежити за діяльністю учнів поетапно, наприклад ставлячи їм чіткі, виконувані за певний час завдання, які можна перевірити.

4. При виборі методу слід враховувати час, необхідний для організації роботи учнів; особливості організації освітнього простору (насамперед розташування меблів) та наявність джерел інформації (доступ до Інтернету, книжки або роздаткові матеріали).

Головне пам'ятати: ми не прагнемо вразити когось яскравим методом чи прийомом, не прагнемо розважити учнів, а спираємося лише на бажання зробити навчання більш ефективним, тобто результативним.

4. Середовище на уроці розвитку критичного мислення

Заняття, де учнів запрошують до активного навчання та критичного мислення, мають такі спільні риси:

1) Учителі й учні розподіляють між собою відповідальність за психологічний клімат на занятті.

Зокрема, учні можуть брати участь у створенні правил поведінки у класі. Учителі запрошують учнів узяти ініціативу у свої руки, наприклад, використовуючи деякі методи «кооперативного» навчання (тобто навчання «у співробітництві», «співпраці»), коли кожному учневі доручається певна роль, виконання якої допомагає вчитися іншим учням.

2) Учителі моделюють процес мислення та підтримують учнів, коли вони розповідають про свої стратегії мислення.

Учителі демонструють, як можна мислити критично, коли вони на своїх уроках не висловлюють думки й ідеї так, начебто все, що виходить із їхніх вуст, є істиною в останній інстанції, а формулюють ідеї обережно, обґрунтовано та звертаючи увагу на певні умови, заохочують поважати різні точки зору. Учні влаштовують відкрите обговорення один із одним. Вони дізнаються не тільки про ідеї одне одного, а й про особистий хід міркувань —

аргументування ідей. Учителі можуть ставити під сумнів висновки та знання як свої власні, так і інших людей, і заохочують учнів робити так само.

3) Існує атмосфера пошуку й відкритості.

Учитель та учні використовують запитання високого рівня (тобто не просто «Що?», «Де?» і «Коли?», а й «Чому?», «Що, якщо?» і «Чому б не?»), аналізуючи проблему та приймаючи рішення. Учні виконують певні ролі під час занять/виконання завдань, коли на практиці застосовують різні види мислення: школярі роблять припущення, збирають інформацію, організують її та ставлять під сумнів висновки. Учителі показують підопічним, як виконувати завдання у класі, та дають учням поради більше з метою корекції їхньої діяльності, ніж критики чи оцінки її.

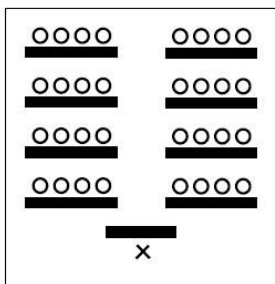
4) Учням надається підтримка, але тільки в необхідній формі та обсязі.

Учителі пильнують за тим, що учні засвоюють, і тим, як вони думають, досліджують і спілкуються у процесі навчання. Учні привчають відслідковувати власне навчання та поліпшувати свій рівень виконання роботи.

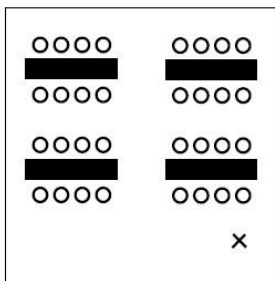
Учителі варіюють ступінь керівництва учнями, надаючи їм усе більше незалежності, коли стає зрозуміло, що вони до цього готові. Створюється таке навчальне середовище, де учні почуваються захищеними та вільними для випробування нових завдань і в якому навіть невдалі спроби можуть призвести нарешті до остаточного успіху.

5) Навчальний простір побудовано таким чином, щоби зробити легкою та природною співпрацю та комунікацію учнів.

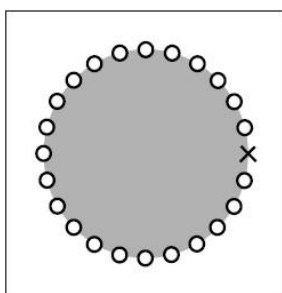
Традиційні класні кімнати нагадують місця для церемоній, де учні сидять рядами, як на аудієнції чи зборах, а вчитель сидить попереду; часто його стіл розміщується ще й на підвищенні, наче він начальник або священик. Якщо ви вважаєте, що те, про що учні розповідають, є цікавим і вони мусять цим поділитись, обмінятись, то необхідно влаштувати класний простір таким чином, щоб дозволити їм розмовляти та працювати разом. Нижче показано кілька можливих шляхів улаштування простору у класі, які можуть допомогти учням взаємодіяти один із одним (навчатись інтерактивно). Звичайно вибір того чи іншого шляху улаштування простору залежить від того, які меблі ви маєте у своєму класі. Наведені нижче схеми пропонують варіанти їх розташування.

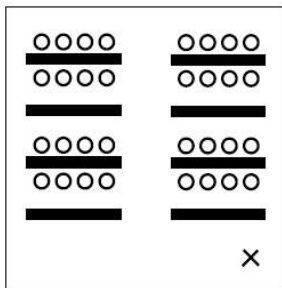
Цей спосіб є найкращим для слухання вчителя, але не підходить для інтерактивного навчання учнів. Учителі, які хочуть, щоб учні розмовляли один з одним, **уникають такого розташування меблів.**

Такий спосіб доцільний для роботи учнів у малих групах. Зважте, що вчитель не залишається нерухомим, коли відбувається групова активність, він чи вона рухається по кімнаті, спостерігаючи за групами, відповідаючи на запитання та пропонуючи допомогу.

Таке розташування ефективно для проведення класної зустрічі або дискусії. Зважте, що вчитель є одним із рівноправних учасників.

Таке розташування корисне, коли учні сидять за партами, на стільцях, що не рухаються (прикріплені до підлоги). Учні, які сидять обличчям до дошки, розвертаються та працюють через стіл із учнями, які сидять позаду.